

De stoïcijnse kosmos

Kosmos & Metafysica · Verdieping → Gevorderd

De kosmos als één levend en samenhangend geheel

Wanneer we naar de wereld kijken, zien we afzonderlijke dingen.

Een boom. Een mens. Een rivier. Een stad.

We geven ze namen en onderscheiden hun grenzen. Dat helpt ons om de werkelijkheid te begrijpen en ons erin te bewegen.

Maar geen van die dingen bestaat volledig op zichzelf.

Een boom groeit dankzij bodem, water en licht. Een rivier wordt gevoed door neerslag en bronnen. Een stad bestaat dankzij mensen, materialen, arbeid en samenwerking.

Waar we iets afzonderlijks zien, kunnen we ook een netwerk van betrekkingen onderzoeken.

Voor de klassieke Stoïcijnen gaat die samenhang ver. Zij beschouwen de kosmos als één levend, bezielt en redelijk geheel.

Dat is een uitspraak over de werkelijkheid zelf. Om hun filosofie te begrijpen, moeten we daarom onderzoeken wat zij bedoelen wanneer ze de wereld een levend wezen noemen.

En vervolgens kunnen we vragen wat zo'n wereldbeeld betekent voor de plaats van de mens.

Wat betekent kosmos?

Het Griekse woord *kosmos* draagt de betekenis van ordening en een geordend geheel.

Binnen de stoïcijnse natuurfilosofie wordt de wereld onderzocht vanuit samenhang, werkzaamheid en ontwikkeling. De dingen die we ontmoeten behoren tot een groter verband.

Diogenes Laërtius rapporteert dat de Stoïcijnen de kosmos als een levend wezen beschouwen, begiftigd met ziel en rede.

Hun natuurbeeld is daarmee sterker dan de gedachte dat alles elkaar op de een of andere manier beïnvloedt. Het geheel heeft volgens hen een eigen eenheid en organisatie. [Diogenes Laërtius, VII.138–143](#)

Dat wereldbeeld vormt een achtergrond van hun levenskunst. Wanneer zij vragen hoe een mens moet leven, onderzoeken zij tegelijk waartoe die mens behoort.

Wat maakt het geheel levend?

Een levend wezen bezit een samenhang die we niet volledig begrijpen door alleen zijn onderdelen op te sommen.

Een hand kan afzonderlijk worden beschreven, maar haar functie wordt duidelijker wanneer we haar binnen het lichaam bekijken. Bloedsomloop, ademhaling en beweging functioneren in onderlinge afhankelijkheid.

Voor de Stoïcijnen biedt het levende wezen een manier om ook de kosmos te begrijpen.

Daarbij moeten we oppassen dat we hun opvatting niet ongemerkt veranderen in een vrijblijvende vergelijking. Zij schreven werkelijk leven en redelijkheid aan het geheel toe.

Dat betekent evenmin dat zij iedere steen een menselijk bewustzijn gaven. Een geheel kan volgens dit beeld vermogens bezitten die niet aan ieder onderdeel afzonderlijk toekomen.

De vraag is hoe de verschillende delen samen één natuur vormen.

De ordening bevindt zich binnen de natuur

De stoïcijnse kosmos wordt van binnenuit geordend.

Diogenes Laërtius beschrijft hun onderscheid tussen het passieve beginsel, materie zonder bepaalde kwalificatie, en het actieve beginsel, de rede die daarin werkzaam is en die ook God wordt genoemd.

Het goddelijke krijgt daarmee een plaats binnen de natuur zelf. [Diogenes Laërtius, VII.134–135](#)

Dat is belangrijk voor de betekenis van hun wereldbeeld.

De wereld is volgens deze opvatting geen verzameling levenloze materialen die slechts van buitenaf richting ontvangt. Activiteit en ordening behoren tot haar eigen structuur.

Begrippen als *logos* en *pneuma* helpen de Stoïcijnen die structuur te beschrijven. De precieze betekenis daarvan verdient afzonderlijke behandeling.

Voor dit artikel is vooral de centrale gedachte van belang: de mens ontmoet de natuur als een geheel waarvan ook zijn eigen leven en denken deel uitmaken.

Samenhang betekent ook verandering

Een samenhangende kosmos is geen stilstaand geheel.

Alles wat we ontmoeten verandert. Mensen groeien en worden ouder. Materialen worden verwerkt en vallen uiteen. Wat een bepaalde vorm heeft, kan later onderdeel worden van iets anders.

Marcus Aurelius herinnert zichzelf herhaaldelijk aan verandering en aan de onderlinge verbinding van dingen. Die aandacht helpt hem zijn persoonlijke ervaring binnen een ruimer verband te plaatsen. [Marcus Aurelius, Meditaties, VI.4 en VI.38](#)

Voor ons is dat herkenbaar in eenvoudige gebeurtenissen.

Een maaltijd wordt onderdeel van een levend lichaam. Een boom groeit uit voedingsstoffen en wordt later zelf voedsel of materiaal. Een gebouw verliest zijn functie en krijgt een andere bestemming.

Die voorbeelden bewijzen het stoïcijnse wereldbeeld niet. Ze maken wel zichtbaar hoe beperkt een voorstelling kan zijn waarin dingen alleen als vaste, afzonderlijke eenheden verschijnen.

Samenhang kan juist bestaan door uitwisseling en verandering.

De plaats van de mens

Wanneer de mens deel uitmaakt van dit geheel, staat hij niet buiten de processen die hij onderzoekt.

Ons lichaam is afhankelijk van omstandigheden. Onze mogelijkheden ontstaan binnen een geschiedenis. Onze kennis wordt mede gevormd door anderen.

We kunnen handelen en nadenken, maar brengen de voorwaarden van ons bestaan niet volledig zelf voort.

Dat besef kan ons persoonlijke perspectief verruimen.

Mijn zorg, plan of teleurstelling blijft werkelijk. Tegelijk is mijn ervaring geen volledige maatstaf voor de werkelijkheid.

Er bestaan andere perspectieven, belangen en tijdschalen.

Een gebeurtenis die mijn plannen doorkruist, hoeft daarom niet gericht te zijn tegen mij. Soms ontmoeten mijn verwachtingen eenvoudig omstandigheden die zich daar niet naar voegen.

Die gedachte kan helpen om eerst nauwkeuriger te kijken, voordat we betekenis en bedoeling aan een gebeurtenis toeschrijven.

Van onderdeel naar deelnemer

Deel zijn van een groter geheel kan passief klinken.

Alsof we slechts moeten ondergaan wat er gebeurt.

Maar de mens handelt ook binnen dat geheel. Ons overleg, onze inspanning en onze zorg behoren tot de gebeurtenissen die de wereld mede vormgeven.

Wanneer iemand ziek is, kan zorg verschil maken. Wanneer een samenwerking vastloopt, kunnen een gesprek en een andere afspraak de situatie veranderen.

De erkenning van samenhang kan daarom juist aandacht geven aan onze bijdrage.

Welke mogelijkheden heb ik hier?

Wie is afhankelijk van mijn handelen?

Welke gevolgen kan mijn keuze hebben?

Het grotere perspectief hoeft persoonlijke verantwoordelijkheid niet te verkleinen. Het kan zichtbaar maken waarom zij ertoe doet.

Menselijke verbondenheid

Marcus Aurelius verbindt de redelijkheid die mensen delen met de gedachte van een gemeenschappelijke wet en een bredere gemeenschap.

Zijn redenering reikt voorbij de afzonderlijke stad: mensen behoren tot een gezamenlijke wereld.
[Marcus Aurelius, *Meditaties*, IV.4](#)

Dat maakt de stap van natuurbeeld naar mensbeeld zichtbaar.

De ander is iemand met eigen belangen en omstandigheden, maar ook iemand met wie ik een menselijke wereld deel.

Die gedachte verdient toepassing op gewone relaties.

Een collega heeft een functie in mijn werkdag en tegelijk een leven dat ik maar gedeeltelijk ken. Een onbekende die een fout maakt, is meer dan die ene handeling. Iemand met een andere overtuiging blijft een deelnemer aan dezelfde samenleving.

Verbondenheid maakt verschillen niet onbelangrijk. Zij vraagt om een manier van omgaan met verschillen die de ander recht blijft doen.

Is alles wat gebeurt dan goed?

Hier ontstaat een moeilijke vraag.

Als de kosmos redelijk en geordend is, hoe moeten we dan ziekte, natuurrampen en menselijk geweld begrijpen?

Het zou te eenvoudig zijn om te zeggen dat iedere gebeurtenis daarom prettig of wenselijk is voor ieder betrokken individu.

Marcus Aurelius probeert gebeurtenissen te begrijpen vanuit de verhouding tussen deel en geheel. Hij herinnert zichzelf eraan dat zijn eigen perspectief niet samenvalt met dat van de totale natuur.

In *Meditaties* X.6 verbindt hij dat perspectief ook met menselijke verwantschap en zijn houding tegenover anderen. [Marcus Aurelius, *Meditaties*, X.6](#)

Voor een moderne lezer blijft dit een punt van discussie.

Dat gebeurtenissen samenhangen, bewijst nog niet dat het geheel voorzienig of goed geordend is. En de bewering dat iets een functie in het geheel heeft, neemt het lijden van een individu niet weg.

Wie dit wereldbeeld bestudeert, mag die spanning laten staan.

Filosofische eerlijkheid vraagt dat we onderscheid maken tussen wat de Stoïcijnen beweerden, welke argumenten zij daarvoor gebruikten en wat ons daarvan overtuigt.

Aanvaarding en handelen

Een praktisch gevolg van het grotere perspectief kan zijn dat we minder lang blijven eisen dat iets al anders had moeten zijn.

We erkennen wat er gebeurd is en onderzoeken wat nu mogelijk is.

Daarbij verdient het woord aanvaarding zorgvuldigheid.

Een bestaande situatie onder ogen zien is verenigbaar met de poging haar te veranderen. Onrecht herkennen kan juist aanleiding geven tot verzet. Kwetsbaarheid erkennen kan zorg nodig maken.

Het stoïcijnse perspectief vraagt dus om aandacht voor zowel de omstandigheden als onze taak daarbinnen.

Wat kan ik niet terugdraaien?

Waar bestaat nog ruimte voor handelen?

Welke reactie past bij een redelijk en sociaal mens?

Die vragen helpen om ons niet uitsluitend te richten op de afstand tussen de werkelijkheid en onze wens.

Een ruimer perspectief zonder jezelf te verliezen

Onze zorgen kunnen groot aanvoelen omdat we er middenin staan.

Een conflict neemt de hele dag in beslag. Een fout lijkt bepalend voor onze toekomst. Een afwijzing voelt als een oordeel over alles wat we zijn.

Een ruimer perspectief kan helpen de verhoudingen opnieuw te bekijken.

Hoe groot is deze gebeurtenis binnen mijn hele leven?

Welke andere mensen en omstandigheden spelen mee?

Wat blijft belangrijk wanneer de eerste spanning is afgenomen?

Het doel is een nauwkeuriger beoordeling.

Sommige zorgen blijken kleiner dan ze eerst leken. Andere vragen juist om concrete aandacht of hulp.

Het grotere geheel mag geen reden worden om de eigen ervaring of die van een ander weg te drukken. Perspectief is waardevol wanneer het ons beter helpt begrijpen en handelen.

Het antieke wereldbeeld en onze tijd

De stoïcijnse voorstelling van een levende, redelijke kosmos is een filosofische en theologische opvatting uit de oudheid.

We kunnen haar vergelijken met hedendaagse vragen over samenhang, maar mogen die vergelijking niet als bewijs behandelen.

Dat levende systemen onderling afhankelijk zijn, bevestigt niet vanzelf dat het universum één redelijk wezen is.

Ook begrippen uit moderne natuurkunde kunnen niet zonder toelichting worden gebruikt als vervanging voor logos of pneuma.

Voor de huidige lezer zijn daarom verschillende vormen van betrokkenheid mogelijk.

Je kunt het wereldbeeld historisch bestuderen. Je kunt sommige metafysische overtuigingen delen. Of je kunt vooral onderzoeken wat het grotere perspectief doet met je zelfbeeld en verantwoordelijkheid.

Die posities verdienen een duidelijke omschrijving.

Wie alleen de praktische oefening overneemt, gebruikt een deel van de traditie zonder daarmee het volledige oude systeem te onderschrijven.

Een filosofische oefening

Kies één gewone handeling: brood eten, een bericht versturen of naar je werk reizen.

1. Onderzoek de voorwaarden

Wat maakt deze handeling mogelijk?

Denk aan materialen, natuurlijke omstandigheden, kennis, voorzieningen en arbeid.

2. Maak je afhankelijkheden zichtbaar

Van wie en waarvan ben je afhankelijk?

Welke bijdragen blijven gewoonlijk buiten beeld?

3. Bekijk je eigen bijdrage

Wat voeg jij toe?

Wie ondervindt gevolgen van jouw keuze?

4. Verbreed je eerste oordeel

Misschien leek iets uitsluitend een persoonlijke prestatie of ergernis.

Hoe verandert je begrip wanneer je de andere betrokkenen en omstandigheden meeneemt?

5. Kies een passende handeling

Leidt het onderzoek tot iets concreets?

Je kunt zorgvuldiger omgaan met materiaal, iemand bedanken, een afspraak nakomen of rekening houden met informatie die je eerst miste.

Deze oefening maakt afhankelijkheden zichtbaar. Zij bewijst niet dat de kosmos een levend wezen is.

Een dagelijkse oefening

Kijk aan het einde van de dag naar één gebeurtenis die je sterk bezighield.

Wat zag ik vooral vanuit mijn eigen belang?

Welke andere perspectieven waren aanwezig?

Welke omstandigheden had ik niet zelf gekozen?

Wat was mijn bijdrage?

Wat vraagt deze situatie nu van mij?

Zo wordt het grotere perspectief verbonden met een concrete verantwoordelijkheid.

In het kort

De klassieke Stoïcijnen beschouwen de kosmos als één levend, bezield en redelijk geheel.

De ordening bevindt zich binnen de natuur. Ook het menselijke lichaam, denken en handelen behoren daartoe.

Dat wereldbeeld geeft hun onderzoek naar verbondenheid en menselijke verantwoordelijkheid een kosmische achtergrond.

Voor een moderne lezer blijft het belangrijk onderscheid te maken tussen historische leer, filosofische overtuiging en praktische toepassing.

Een vraag om te bewaren is:

Hoe verandert mijn handelen wanneer ik mijzelf niet alleen als afzonderlijk individu, maar ook als deelnemer aan een groter geheel begrijp?

Primaire bronnen

Diogenes Laërtius — *Leven en leer van beroemde filosofen*, VII.134–143

Over het actieve en passieve beginsel en de kosmos als levend en redelijk geheel. Diogenes is een latere bron voor oudere stoïcijnse leerstellingen. [Lees de betreffende afdeling van boek VII.](#)

Marcus Aurelius — *Meditaties*, IV.4

Over gedeelde redelijkheid, gemeenschappelijke wet en de wereld als menselijke gemeenschap. [Lees boek IV.](#)

Marcus Aurelius — *Meditaties*, VI.4 en VI.38

Over verandering en het overdenken van de onderlinge verbinding van dingen. [Lees boek VI.](#)

Marcus Aurelius — *Meditaties*, X.6

Over de mens als deel van het geheel, verwantschap met anderen en de houding die daaruit voortvloeit. [Lees boek X.](#)

De voorbeelden en oefeningen zijn moderne toepassingen. Zichtbare onderlinge afhankelijkheid wordt hier niet als bewijs voor de volledige stoïcijnse kosmologie gebruikt.

Verder lezen binnen De Weg van de Stoa

De metafysica van de Stoa

Over de fundamentele structuur van de werkelijkheid.

Logos — Rede en kosmische orde

Over het redelijke en ordenende beginsel binnen de natuur.

Pneuma — Levensadem

Over samenhang, structuur en bezieling.

Sympatheia — Universele verbondenheid

Over de onderlinge betrokkenheid van de delen van de kosmos.

Voorzienigheid

Over de stoïcijnse opvatting van een redelijk geordend geheel.

De blik van bovenaf

Over het oefenen met een ruimer perspectief op het eigen leven.